

SA DRUGE STRANE TASTATURE

govor mržnje kroz prizmu građana
i građanki, zakona i studija slučaja

Podgorica, 2023.

SA DRUGE STRANE TASTATURE

- govor mržnje kroz prizmu građana i građanki, zakona i studija slučaja -

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autori/ke:

Maja Marinović

Damir Suljević

Damir Nikočević

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

ISBN 978-9940-44-059-6

COBISS.CG-ID 27523332

Publikacija je dio projekta „Ustanimo protiv diskriminacije, govora mržnje, mizoginije i drugih oblika digitalnog nasilja!”, koji CGO sprovodi uz podršku ambasade Kanade.

Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost CGO-a i ni na koji način ne može biti interpretiran kao zvanični stav ambasade Kanade.

SA DRUGE STRANE TASTATURE

govor mržnje kroz prizmu
građana i građanki, zakona
i studija slučaja

Sadržaj

01

Uvod _____ 5

02

**Govor mržnje u online medijima
kroz vizuru institucija i NVO** _____ 8

03

Pravni okvir _____ 17

04

**Odgovornost za izrečeno na
društvenim mrežama/medijima** _____ 25

Prekršajne prijave pred
sudovima za prekršaje _____ 27

Prekršajne prijave za govor mržnje
inicirane od strane Uprave policije _____ 35

05

**Prijave Centra za građansko
obrazovanje (CGO) za govor mržnje
putem društvenih mreža** _____ 42

06

Zaključci i preporuke _____ 46

01 Uvod

Lavirint društveno-političkih prilika u Crnoj Gori posebno opterećenje ima u procjepu između građana i građanki različitih ideoloških orijentacija, ali i njihovih političkih predstavnika i predstavnica. Taj procjep odavno postoji, kako tokom posljednje tri decenije u kojima je zanemaren vaspitno-obrazovani sistem, tako i u periodu nakon smjene višedecenijske vlasti. Danas rezultate vidimo u različitim narativima radikalizovanih pojedinaca i pojedinki, a posebno zabrinjava što ga možemo identifikovati i kod mladih. Zapostavljanje jačanja građanskog obrazovanja, praćeno marginalizacijom medijske pismenosti, u formalnom obrazovnom sistemu doprinijelo je naglom porastu nasilne online komunikacije u kojoj je rijetko ko pošteđen. Nažalost, u tom plamenu netrpeljivosti, a nerijetko i mržnje, najčešće stradaju manjinski narodi, LGBT populacija, građanski aktivisti i aktivistkinje koji dosljedno upozoravaju na društvene anomalije. Uz izostanak argumenata, vidljiv je i porast mizoginih i vulgarnih komentara na društvenim mrežama. U tim duboko šovinističkim narativima nema prostora za različitost, a posebno se potcjenjuje uloga žene i one često postaju mete.

Govor mržnje ne postoji samo u online prostoru ili medijima, ali tu imamo pisani trag. Naime, prisutan je u svakodnevним prilikama, van naših „eho komora“ u kojima je ova tema značajna. Najveći dio naših komšija, prijatelja, porodice ponekad i nesvjesno ili indirektno učestvuje, ili čak pomaže razvoj netolerantnog govora. Ignorisanje ovog problema može doprinijeti razaranju bića građanskog društva, pa ohrabruje činjenica da njegovu prisutnost prepoznaju domaće i međunarodne organizacije, ali i institucije koje su nadležne za snažniju borbu protiv govora mržnje i preduzimanje zakonom predviđenih radnji.

Online nasilnici imaju svoj identitet, ime i prezime. Oni se ne razlikuju mnogo od onih koji šire mržnju i prijetnje van online

prostora. Obaveza je države da, u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama, stvara koalicije čiji je cilj suzbijanje mržnje na svim nivoima, ali i da kreira obrazovne platforme preko kojih bi se djeca i mladi upoznali sa štetnim posljedicama govora mržnje. U suprotnom, rizikujemo tendenciju pogoršanja u ovoj oblasti, kako u količini, tako i u intenzitetu prizemnosti.

Uloga društvenih mreža u borbi protiv govora mržnje je ogromna. Ni u Evropskoj uniji, kojoj Crna Gora teži, nije regulisan digitalni prostor društvenih mreža. Nedavno usvojeni Akt o digitalnim uslugama, od strane Evropskog parlamenta, ima za cilj da ograniči širenje nelegalnog sadržaja i stvaranje bezbjednog online okruženja¹. Srž tog zakona čine osnovna prava ljudi koja će biti zaštićena samoregulatornim mehanizmima, a ne korporativni interesi velikih platformi poput Facebook-a (Meta) i Google-a.

Proći će još neko vrijeme dok Crna Gora ne reguliše prostor društvenih mreža. Međutim, i sad postoji Ustav Crne Gore, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o medijima, Zakon o elektronskim medijima, Zakon o javnom redu i miru, Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica, Zakon o izboru odbornika i poslanika - koji na različite načine štite pojedinca i grupe ljudi od govora mržnje.

Mediji imaju ogromnu važnost u sprječavanju širenja mržnje, a u tom kontekstu princip samoregulacije ostaje najjači mehanizam. Upravo je na prijedlog Centra za građansko obrazovanje (CGO) usvojena odredba u Zakonu o medijima kojom se reguliše komentarisane na Internet portalima, uz obavezu osnivača internetske publikacije da ukloni komentar koji predstavlja nezakonit sadržaj u roku od 60 minuta od momenta saznanja ili dobijanja prijave. Treba naglasiti da su takvi sadržaji postali paravan za obračun za neistomišljenicima. Nažalost, i pored prijave, pojedini portali, naročito oni neevidentirani, ignorišu zakonske odredbe i svjesno dozvoljavaju širenje govora

¹ Više na

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-services-act-ensuring-safe-and-accountable-online-environment_hr

mržnje. Teško se može govoriti o profesionalnosti medija ukoliko na svojim platformama dopušta takav sadržaj. Naime, mediji su odgovorni za ono što rade, pa i za ono što se nađe na njihovim kanalima, portalima i slično jer oni obezbjeđuju tu platformu drugima. Ulaganje u samoregulaciju, a ne bježanje od odgovornosti, doprinosi poboljšanju stanja u ovoj oblasti.

Govor mržnje ne smije ostati nekažnjen, jer tako generiše nove slučajeve čime se širi spirala netolerancije. Rastući trendovi netrpeljivosti prema drugom i drugačijem ozbiljno urušavaju temeljne demokratske principe. Stoga je osobito važno institucionalno djelovanje protiv govora mržnje, a koje uključuje i jačanje formalnog obrazovnog procesa, posebno u dijelu medijske pismenosti koja je velika, a neiskorišćena, šansa za opšte podizanje nivoa kulture govora i uvažavanja drugog i drugačijeg. Naravno, veoma su dragocjeni i prateći programi neformalnog obrazovanja.

Ova publikacija pruža uvid u pravni okvir koji tretira ovu oblast, kao i u relevantna istraživanja i analize domaćih i međunarodnih organizacija. Takođe, kroz monitiring i obradu specifičnih slučajeva, CGO tim ukazuje kako i na koji način funkcionišu institucije u vezi sa ovim pitanjem. Preporuke, koje su dio publikacije, imaju za cilj popunjavanje tzv „pravnih rupa“, a kako bi se doprinijelo jačanju crnogorskog zakonodavnog okvira u ovoj oblasti.

Posebnu zahvalnost dugujemo ambasadi Kanade koja je prepoznala značaj ove teme i podržala je kroz projekat **„Ustanimo protiv diskriminacije, govora mržnje, mizoginije i drugih oblika digitalnog nasilja!“**.

02

Govor mržnje u online medijima u očima institucija i NVO

Govor mržnje u Crnoj Gori postaje prisutnija tema u posljednjih nekoliko godina, naročito sa porastom međuetničkih i međureligijskih tenzija koje su praćene izrazitom polarizacijom između političkih stranaka, ali i medija. Tome je prethodio i raniji netrpeljivi narativ prema RAE populaciji, osobama sa invaliditetom, pripadnicima LGBT populacije i ženama. To otvara i pitanje odgovora institucija.

U izvještaju **Zaštitnika ljudskih prava i sloboda** za 2021. godinu konstatuje se: „U većini pomenutih slučajeva i okolnosti, pravo poprište i izvorište brojnih neprihvatljivih i nezakonitih izjava koje su podsticale klimu netolerancije i netrpeljivosti u Crnoj Gori dolazile su iz onlajn sfere društvenih mreža i kroz komentare na portalima. Ovaj problem bio je zaista veoma izražen u izvještajnom periodu i usmjeren kako prema nosiocima javnih funkcija, tako i među samim građanima.”² Po osnovu govora mržnje u 2021. godini okončano je deset predmeta koji su upućeni kancelariji Zaštitnika. Od toga se sedam odnosilo na nacionalnu pripadnost, jedan na starosnu dob, jedan na pripadnost grupi ili pretpostavku o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, a u jednom predmetu nije naveden osnov diskriminacije.

2 Izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2021. godinu, str. 8, dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1652269181_final_izvjestaj_05052022.pdf

2021 / Govor mržnje - 10 predmeta

Osnov /lično svojstvo	Broj predmeta u radu	Rezultat postupanja	Status preporuke
Nacionalna pripadnost	7	Preporuka - 2 Ukazivanje - 2 Nepostupanje (pritužba nije dopunjena u ostavljenom roku) - 1 Obustava/Podnosilac povukao pritužbu - 2	U jednom predmetu date su dvije (2) preporuke koje nijesu ispoštovane. U jednom predmetu date su dvije (2) preporuke koje se sprovode u kontinuitetu.
Starosna dob	1	Ukazivanje - 1	
Pripadnost grupi ili pretpostavka o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji	1	Nenadležnost - Pritužba se nije odnosila na organe u CG - 1	
Bez osnova diskriminacije	1	Nenadležnost - 1	

Tabela 1. Prikaz okončanih predmeta pred Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda u 2021. godini³

Ukupan broj predmeta o govoru mržnje, a o kojima je odlučivao Zaštitnik čini 1,10% od ukupnog broja (904), i 5,78% od predmeta koji su se odnosili na zabranu diskriminacije (173). To je više nego 2020. godine kada je ukupan broj takvih predmeta bio dva odnosno 0,20% od ukupnog broja (920), ili 1,25% od predmeta koji su se odnosili na zabranu diskriminacije (159).

3 Izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2021. godinu, str. 226, dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1652269181_final_izvjestaj_05052022.pdf

2022 / Govor mržnje – 2 predmeta			
Osnov /lično svojstvo	Broj predmeta u radu	Rezultat postupanja	Status preporuke
Seksualna pripadnost i/ili interseksualne karakteristike	1	Preporuka - 1	U jednom (1) predmetu date su dvije (2) preporuke koje nisu ispoštovane; U jednom predmetu date su dvije (2) preporuke koje nijesu ispoštovane. U jednom predmetu date su dvije (2) preporuke koje se sprovode u kontinuitetu.
Vjera ili uvjerenje	1	Upućivanje na druga pravna sredstva - 1	

*Tabela 2. Prikaz okončanih predmeta pred Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda u 2020. godini**

U Izvješčaju za 2021. godinu se dalje navodi: „U javnom i političkom diskursu gotovo je svakodnevna pojava postalo vrijeđanje, omalovažavanje i narušavanje dostojanstva ljudi, koji se stavljaju u kontekst pripadnosti određenoj ideologiji ili ideji, čak i onda kada za to ne postoje niti uvjerljivi dokazi, niti uvjerljivi razlozi. Nerijetko je u suštini osnovni cilj sadržan upravo u tome da povrijedi ličnost, a ne da razvije debatu od opšteg interesa, gdje bi pod okriljem oštre polemike mogli biti dozvoljeni i oni oblici izražavanja koji mogu da vrijeđaju ili da šokiraju javnost. Ovako, a imajući u vidu upravo

4 Izvješčaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2020. godinu, str. 231, dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1619074992_izvjestaj_01042021.pdf

jedini cilj takve retorike da uvrijedi ili omalovaži, čini se da je govor mržnje mnogo bliži definiciji ove pojave. Još uvijek snažno prisutne i dominantne teme iz domena političkog, vjerskog i etničkog identiteta nastavljaju da budu predmet oštrih konfrontacija i odricanja osobnosti koje čine ključni aspekt kulturne i duhovne egzistencije čitavih naroda i institucija.”⁵

Izvještaj konstatuje i odgovornost medija koji ne ulažu dovoljno napora da suzbiju govor mržnje, naročito u odnosu na žene. *„Pored političkih subjekata, odgovornost za podsticanje tolerantnog govora i prevenciju govora mržnje snose mediji zbog sadržaja koji objave, kao i obaveze da ažurno prate komentare na portalima i uklone neprimjerene sadržaje sa elementima govora mržnje. S obzirom da je posljednjih godina težište medija prebačeno na online prostor, to su stranice informativnih portala i socijalne mreže postale mjesto koje je preplavljeno diskriminatornim komentarima usmjerenim protiv različitih društvenih grupa(...). Sa druge strane, kroz jasna kazivanja vrlo često se ženama šalje poruka gdje treba da im bude pravo mjesto u društvu,“⁶* stoji u Izvještaju.

Posljednje objavljeno mišljenje povodom govora mržnja u online prostoru na sajtu Zaštitnika je od 21. juna 2022. godine, povodom pritužbe X.Y. iz Podgorice protiv portala *Borba* zbog prisustva protestnom skupu na Cetinju.⁷ U mišljenju Zaštitnika se navodi: *„Pored toga što su sporni komentari obrisani sa portala „Borba“, Zaštitnik je cijenio sadržinu komentara kao uvredljive, društveno neprihvatljive i da sadrže elemente govora mržnje i mizoginog govora. Takođe, sporni komentari sadrže stigmatizujuće izjave prema osobama ženskog pola, gdje je isključivi cilj omalovažavanje i posmatranje žene kao objekta. Zaštitnik je i ranije upozoravao na pojavu mizoginije i govora mržnje i na potrebu iskorjenjivanja takvog govora. Iako je podnositeljka pritužbe mogla očekivati da će njen istup na društvenoj mreži u vidu postavljene fotografije izazvati određene komentare i reakcije zainteresovane javnosti, Zaštitnik je mišljenja da sporni komentari na koje je ukazala podnositeljka pritužbe ne doprinose razvoju debate od opšteg interesa i ne zasnivaju se na argumentaciji, već da imaju za cilj da podnositeljku omalovaže i uvrijede kao ženu, stvarajući netolerantan i isključivo neprijateljski ambijent. Sporni komentari koji su uslijedili po objavljivanju fotografije obiluju seksističkim i ponižavajućim izjavama*

5 Izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2021. godinu, str. 8, dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1652269181_final_izvjestaj_05052022.pdf

6 Izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2021. godinu, str. 239, dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1652269181_final_izvjestaj_05052022.pdf

7 Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1656672092_21062022_preporuka_xx.pdf

koje vrijeđaju ličnost i dostojanstvo podnositeljke pritužbe." Portalu Borba je naloženo da "da blagovremeno moderira i ukloni komentare koji predstavljaju očigledno nezakonit sadržaj, bez odlaganja."

Kancelarija Zaštitnika je nedavno objavila i dva mišljenja koja se tiču govora mržnje protiv aktivistkinja i političarki na Internetu. Preciznije, Zaštitnik je donio mišljenje na pritužbu aktivistkinje Bojane Jokić jer redakcija Standarda nije moderirala seksističke i mizogine objave čitalaca⁸. Takođe, Zaštitnik je, uvidom u dostavljenu dokumentaciju, utvrdio da se većina komentara na Facebook stranici Volim Podgoricu, a u vezi sa tekstom objavljenim na istom portalu pod naslovom "Sekulić: Uz blagoslov popa, ako izabereš da rodiš u određenoj opštini dobićeš 500 ili 1000 eura", svodi na mizogini i seksistički govor, uvredljive i ponižavajuće komentare na račun Dragice Sekulić, poslanice Demokratske partije socijalista (DPS).⁹

Agencija za elektronske medije (AEM) nije u periodu od 1. januara 2020. do 19. septembra 2022. godine izrekla nijedno upozorenje u vezi sa govorom mržnje, niti je sprovodila kampanje o govoru mržnje u medijima. „U periodu od 01.01.2020. do 19.09.2022. godine emiterima su izrečena upozorenja zbog emitovanja sadržaja u kojima se podstiče netrpeljivost ili diskriminacija, čime je prekršen član 48 st. 2 Zakona o elektronskim medijima, odnosno čl 17 st. 1 i 2 Pravilnika o programskim standardima u elektronskim medijima, i to akti br. 02-871/2 od 16.06.2022. godine <https://aemcg.org/wp-content/uploads/2022/06/02-871-2-Rjesenje-o-upozorenju-TV-Prva-16.06.2022.pdf>, potom 02-316/3 od 04.04.2022. godine <https://aemcg.org/wp-content/uploads/2022/04/Upozorenje-Srpska-TV-02-316.pdf> i 02-1129/4 od 24.11.2021. godine <https://aemcg.org/wp-content/uploads/2021/11/Upozorenje-Gradska-televizija-1.pdf>", navodi se u odgovoru AEM-a na upit CGO-a.

U priručniku „Suzbijanje govora mržnje - evropski standardi i praksa",

⁸ Više na <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/628916/zastitnik-standard-da-blagovremeno-moderira-i-ukloni-komentare-koji-sadrze-seksisticki-i-mizogini-govor>

⁹ Više na <https://www.cdm.me/drustvo/zastitnik-dragica-sekulic-bila-izlozena-mizoginim-sekstickim-i-uvredljivim-komentarima-koji-su-za-cilj-imali-da-je-uvrijede-kao-zenu/>

koji je objavila **Akcija za ljudska prava (HRA)**¹⁰, prepoznaje se *mizogini govor mržnje; rasistički nacionalistički, etnički i ksenofobni govor mržnje; govor mržnje po osnovu vjeroispovijesti i/ili uvjerenja; govor mržnje protiv LGBTIQ+ osoba*. U ovom okviru se izdvajaju relevantni slučajevi Evropskog suda za ljudska prava, a jedan dio se odnosi i na govor mržnje u online prostoru. HRA daje prikaz 37 slučajeva po osnovu govora mržnje, od kojih se 25 odnosi na govor mržnje u medijima i na društvenim mrežama. CGO tim posebno ukazuje na one koji se odnose na govor mržnje u medijima: Delfi protiv Estonije (jun 2015), Lilliendahl protiv Islanda (maj 2020), Beizaras i Levickas protiv Litvanije (januar 2020), Volodina protiv Rusije (septembar 2021), Khadija Ismayilova protiv Azerbejdžana (maj 2020), Høiness protiv Norveške (mart 2019).

Institut za medije Crne Gore (IMCG) u analizi „Govor mržnje i dezinformacije u Crnoj Gori“¹¹ navodi da je policija između novembra 2019. i aprila 2021. godine, pokrenula 64 slučaja koji se odnose na izazivanje nacionalne, vjerske i rasne mržnje, izazivanje panike i nereda i ugrožavanje bezbjednosti na internetu. Takođe, navode da podaci iz medija ukazuju da je od marta 2020. do januara 2021. godine do sudova stiglo 13 predmeta.¹² AEM u odgovoru na dopis IMCG navodi je kao nacionalno regulatorno tijelo izrekla od 2017. godine četiri upozorenja i druge mjere koje se odnose na ovu oblast (dva upozorenja TV Boin, upozorenje Srpskoj TV, te ograničila emitovanje programa TV Hepi i Pink M iz Srbije zbog promovisanja mržnje, netrpeljivosti i diskriminacije). IMCG konstatuje i da je „AEM godinama unazad bila je meta kritike civilnih aktivista koji su smatrali da AEM toleriše ozbiljna kršenja profesionalnih standarda, te da pribjegava samo mjerama upozorenja“.¹³

10 Suzbijanje govora mržnje - evropski standardi i praksa, Peter Noorlander, Lejla Gačanica, Tea Gorjanc Prelević, HRA, Podgorica, 2022, dostupno na: <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2022/05/Prirucnik-za-suzbijanje-govora-mrznje-esip-FINAL-19-7-2022.pdf>

11 Govor mržnje i dezinformacije u Crnoj Gori, Milica Bogdanovic, IMCG, 2021, <https://www.mminstitute.org/wp-content/uploads/2021/10/Publikacija.pdf>

12 Studija "Govor mržnje i dezinformacije u Crnoj Gori", str. 8, dostupno na: <https://www.mminstitute.org/wp-content/uploads/2022/02/Publikacija.pdf>

13 Studija "Govor mržnje i dezinformacije u Crnoj Gori", str. 9, dostupno na: <https://www.mminstitute.org/wp-content/uploads/2022/02/Publikacija.pdf>

U ranijoj „Analizi narativa koji sadrže govor mržnje i dezinformacije“¹⁴, IMCG je imao fokus na sadržaj koji se odnose na četiri ciljne grupe – migranti, novinari, politička opozicija – protivnici i zagovornici Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Identifikovani su i važni slučajevi/događaji/incidenti koji se vezuju za te četiri ciljne grupe, a koji su se dogodili od juna 2019. do juna 2020. godine. Za svaku ciljnu grupu izabran je period od sedam do petnaest dana kada su mediji izveštavali o nekom važnom događaju u vezi s tom grupom i analiziran je objavljeni urednički sadržaj, kao i prateći komentari čitalaca, sadržaj objavljen na Facebook stranicama i reakcije korisnika te društvene mreže. Zabilježen je niz narativa koji sadrže elemente govora mržnje: „Segment koji se prepoznaje kao problematičan u radu etabliranih onlajn medija je neadekvatna moderacija komentara čitalaca. U sadržaju komentara nerijetko se pojavljuje uvredljiv govor na račun različitih etničkih, vjerskih i seksualnih manjina, lične uvrede na račun političkih ili ideoloških protivnika anonimnih komentatora. Ova analiza je pokazala da u uredničkom sadržaju desno orijentisanih medija može biti elemenata govora mržnje, te da ovi mediji njeguju zapaljivu retoriku i u komentarima koji se ne moderiraju podstiču širenje govora mržnje, uvreda i teorija zavjere.“ stoji u analizi.

U januaru 2022. godine, **Digitalni forenzički centar (DFC)** uradio je analizu komentara na portalima i na društvenim mrežama¹⁵, čime su se potvrdila i slična istraživanja čiji nalazi upućuju na porast govora mržnje. Monitoring komentara obuhvatio je period podnošenja inicijativa za izglasavanje nepovjerenja 42. Vladi Crne Gore i formiranje manjinske Vlade, pri čemu dominira govor mržnje upućen prema predstavnicima političkih partija URA i SNP. „Na udaru brojnih uvredljivih i prijetućih komentara našli su se lider Građanskog pokreta URA i potpredsjednik Vlade Dritan Abazović, lideri Saveza građana CIVIS Srđa Pavićević i Socijalističke narodne partije (SNP) Vladimir Joković. Uvredljiv sadržaj upućivan je i predstavnicima opozicije sa posebnim akcentom na njihovu nacionalnu pripadnost,“ konstatuje se.

14 Analiza narativa koji sadrže govor mržnje i dezinformacije, Milica Bogdanović, IMCG, 2020, https://seenpm.org/wp-content/uploads/2021/01/Resilience-research-publication-2-Montenegro_National-language.pdf

15 Dostupno na: <https://dfcme.me/govor-mrznje-ustaljeni-vid-komunikacije/>

CGO je tokom dva talasa monitoringa komentara¹⁶ na ključnim informativnim portalima u martu 2021. godine, kao i u aprilu 2022. godine analizirao 47 193 komentara, u okviru 1240 tekstova na 11 portala u trajanju od 59 dana. Analiza sadržaja tih komentara ukazuje da nije bilo portala koji su bili bez komentara sa nezakonitom sadržinom. Preciznije, sadržajna analiza komentara pokazala je da se u njima vrlo često mogao prepoznati govor mržnje, podsticanje netolerancije ili nasilja, mizoginija, homofobija, ali i drugi narativi suprotni zakonu, poput povrede prezumpcije nevinosti. Komentari su nerijetko i značajno zavisili od teme, tona i opreme teksta na portalu, kao i od ličnosti koja daje izjavu ili na koju se tekst odnosi. U kontekstu člana **36 Zakona o medijima**, kojim se, između ostalog, zabranjuje objavljivanje komentara kojima se izražavaju ideje, tvrdnje i mišljenja koja izazivaju, šire, podstiču ili pravdaju diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, političkog, vjerskog i drugog uvjerenja, **dominirali su komentari sa govorom mržnje na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, obično usmjereni ka licima crnogorske ili srpske nacionalnosti, a često i pripadnicima manjinskih naroda**, zatim komentari sa govorom mržnje prema **LGBT populaciji i komentari mizoginog karaktera**. Najviše povreda ovog člana Zakona zabilježeno je na neevidentiranom portalu *IN4S*.

Na nivou Evropske unije, tokom 2016. godine, **Evropska komisija** i četiri najvažnije platforme društvenih medija **Facebook** (danas Meta), **Twitter**, **YouTube** i **Microsoft** su objavile *Kodeks ponašanja za borbu protiv nelegalnog govora mržnje na mreži*. Kodeks predstavlja samoregulatorni mehanizam sa ciljem suzbijanja rasizma i ksenofobije na društvenim mrežama. Na ovaj način se doprinosi da velike IT kompanije brzo rješavaju probleme nelegalnog internet sadržaja, i to u roku od 24 sata. Kasnije su se ovom mehanizmu pridružili Instagram, Dailimotion i Snapchat (2018), Jeukvideo.com (2019), TikTok (2020) i LinkedIn (2021). Kompanije reaguju po prijavi i procjenjuju da li je zahtjev u suprotnosti sa njihovim pravilima i smjernicama zajednice. Osim Evropske komisije, IT kompanije, u cijeli proces su uključene i vlade država članica EU, kao i civilno društvo. Tokom četiri godine, od 2016. do 2020. godine, 90% prijavljenog sadržaja je rješavano u okviru od 24 sata, a 71% sadržaja za koji je smatran kao nezakoniti sadržaj je

¹⁶ I talas istraživanja dostupan na: <https://media.cgo-cce.org/2021/03/Mediji-za-mene-PPT-PDF.pdf>, II talas istraživanja dostupan na: <https://media.cgo-cce.org/2022/05/Mediji-za-mene-PPT-II-talasa.pdf>

uklonjen.¹⁷ Ipak, ti procenti su nešto slabiji u 2021. godini što pokazuje i šesta evaluacija Kodeksa ponašanja za suzbijanje nelegalnog govora mržnje na mreži (81% prijava pregledanih u roku od 24 sata, dok je uklonjeno 62,5% nezakonitog sadržaja). I pored toga ohrabruje jačanje samoregulacije na platformama Instagram (66,2% uklanjanja u 2021, 42% u 2020), Twittera (49,8% u 2021, naspram 35,9% u 2020), TikTok (80,1% uklanjanja u 2021).¹⁸ Poslednja evaluacija pokazala je da je najviše govora mržnje u na ovim društvenim platformama povodom seksualne orijentacije - 18,2%, ksenofobije (uključujući govor mržnje prema migrantima) - 18%, te govora mržnje protiv romske populacije - 12,5%.

17 Countering illegal hate speech online 5th evaluation of the Code of Conduct, European Commission. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/codeofconduct_2020_factsheet_12.pdf

18 Countering illegal hate speech online: 6th evaluation of the Code of Conduct, European Commission. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/factsheet-6th-monitoring-round-of-the-code-of-conduct_october2021_en_1.pdf

Ustav Crne Gore, kao najviši pravni akt, sadrži niz odredbi koje su primjenjive u kontekstu govora mržnje. Član 7 Ustava zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kojem osnovu. Članom 8 se zabranjuje svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kojem osnovu, pri čemu se neće smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kojem osnovu u nejednakom položaju. Ove posebne mjere mogu se primjenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete.

Dalje, članom 47 definisano je da svako ima pravo na slobodu izražavanja govorom, pisanom riječju, slikom ili na drugi način. Ipak, u stavu 2 tog člana predviđa se da se pravo na slobodu izražavanja može ograničiti samo pravom drugoga na dostojanstvo, ugled i čast, kao i ako se ugrožava javni moral ili bezbjednost Crne Gore.

Ustavom se jemči dostojanstvo i sigurnost čovjeka, kao i nepovrjedivost fizičkog i psihičkog integriteta čovjeka, njegove privatnosti i ličnih prava, a niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju (član 28). Dodatno, u članu 10 Ustava predviđeno je i da je slobodno sve što Ustavom i zakonom nije zabranjeno, a da je svako obavezan da se pridržava Ustava i zakona.

Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, shodno članu 9 Ustava, sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka. Oni imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. Crna Gora je ratifikovala veliki broj međunarodnih instrumenata, čije su odredbe i inkorporirane u nacionalno zakonodavstvo. Jedan od najvažnijih je *Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama (EKLP)* i njeni protokoli. Između ostalog, Crna Gora je obveznica i *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, a što je od značaja za ovu temu.

Skupština Crne Gore je 2010. godine usvojila *Zakon o zabrani diskriminacije*¹⁹, a to su pratile izmjene i dopune 2011, 2014. i 2017. godine. Prvim izmjenama propisane su novčane kazne za prekršaje, jer se kroz čitav set zakona radilo na usklađivanju novčanih kazni. Preciznije, izmjene su izvršene u pogledu kazni za pravna lica, pa je umjesto iznosa koji se odnosio na minimalnu zaradu u Crnoj Gori određen nominalni iznos kazne za slučajeve nepoštovanja ovog propisa kojim se primarno tretira pitanje diskriminacije. Takođe, predviđena je i odgovornost za preduzetnike. Najvažnija izmjena i dopuna iz 2014. godine ogledala se u definisanju govora mržnje, a u skladu sa preporukom Savjeta Evrope²⁰. Tako je članom 9a definisano da je govor mržnje svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina. Posljednjim izmjenama i dopunama iz 2017. godine izvršeno je značajnije usklađivanje sa međunarodnim standardima, a u najvećoj mjeri oko pitanje diskriminacije i terminološkog usklađivanja sa problematikom u toj oblasti.

*Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom*²¹ propisuje da se diskriminacijom po osnovu invaliditeta smatra govor mržnje i omalovažavanje lica sa invaliditetom, a da je govor mržnje svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja kojima se širi, podstiče ili pravda diskriminacija, omalovažavanje, mržnja ili nasilje prema licu sa invaliditetom ili grupi lica sa invaliditetom, zbog njihovog ličnog svojstva, zasnovano na neprihvatanju različitosti i netoleranciji.

*Zakon o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*²² u članu 14 propisuje da je zabranjen svaki vid posredne ili neposredne diskriminacije po osnovu vjere ili uvjerenja i podsticanje vjerske mržnje i netolerancije. Član 30 propisuje da se, između ostalog, vjerskoj zajednici može odbiti upis u Jedinstvenu evidenciju ili zabraniti djelovanje ako podstiče rasnu, nacionalnu, vjersku ili drugu diskriminaciju i nasilje ili

19 "Službeni list Crne Gore", br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17 7

20 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b pristupljeno dana 13.1.2023. godine

21 "Službeni list Crne Gore", br. 035/15, 044/15

22 "Službeni list Crne Gore", br. 074/19, 008/21

raspiruje ili podstiče rasnu, nacionalnu, vjersku ili drugu mržnju, netrpeljivost, razdor ili progón ili na drugi način grubo ugrožava ili vrijeđa ljudsko dostojanstvo.

U kontekstu ograničenja za upis ili rad određenih organizacija koje podstiču govor mržnje, treba ukazati i na odredbu *Zakona o Ustavnom sudu*²³, koja propisuje da Ustavni sud može zabraniti rad političke partije ili nevladine organizacije u slučajevima iz člana 55 stav 1 Ustava ako je njihovo djelovanje usmjereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne cjelokupnosti Crne Gore, kršenje zajamčenih ljudskih prava i sloboda ili izazivanje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje i netrpeljivosti. Zabrana rada političke partije koja širi govor mržnje, predviđa se i u *Zakonu o političkim partijama*²⁴ gdje se u članu 5 navodi da je zabranjeno djelovanje partije čiji su ciljevi usmjereni na nasilno mijenjanje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne cjelokupnosti Crne Gore, kršenje Ustavom zajamčenih ljudskih prava i sloboda, izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje ili netrpeljivosti.

Članom 17 *Zakona o javnim okupljanjima i javnim priredbama*²⁵ predviđeno je da su, između ostalog, neposredno prije početka javnog okupljanja ili u toku njegovog trajanja, policijski službenici ovlašćeni da prekinu javno okupljanje ako se učesnici pozivaju ili podstiču na oružani sukob ili nasilje, kršenje ljudskih prava i sloboda i posebnih manjinskih prava i sloboda drugih lica, nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu neravnopravnost, mržnju i netrpeljivost. To se u članu 29 navodi i kao razlog za prekid javne priredbe. U istom zakonu, u članu 16, navodi se i da učesnici javnog okupljanja ne smiju nositi uniforme, dijelove uniformi, odjeću, oznake ili druga obilježja kojima se poziva ili podstiče na oružani sukob ili nasilje, kršenje ljudskih prava i sloboda i posebnih manjinskih prava i sloboda drugih lica, nacionalnu, rasnu, seksualnu, vjersku ili drugu neravnopravnost, mržnju i netrpeljivost.

*Zakonom o elektronskim medijima*²⁶ u članu 48 propisano je da se audiovizuelnom medijskom uslugom ne smije podsticati mržnja ili diskriminacija po osnovu rase, etničke pripadnosti, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja,

23 "Službeni list Crne Gore", br. 011/15, 055/19

24 "Službeni list Republike Crne Gore", br. 021/04, Službeni list Crne Gore", br. 073/10, 040/11, 059/11

25 "Službeni list Crne Gore", br. 052/16

26 "Službeni list Crne Gore", br. 046/10, 040/11, 053/11, 006/13, 055/16, 092/17, 082/20

nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili porodičnog statusa, starosne dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog nasljeđa, rodnog identiteta ili polne orijentacije. Dodatno, u članu 85 navodi se da je posredstvom komercijalne audiovizuelne komunikacije zabranjeno ugrožavanje ljudskog dostojanstva i promovisanje mržnje ili diskriminacije po osnovu pola, rase, nacionalne pripadnosti, vjere ili uvjerenja, invalidnosti, godina starosti ili seksualne orijentacije.

*Zakon o medijima*²⁷ iz 2020. godine otklanja određene nedostatke u dijelu obaveza medija kad je riječ o govoru mržnje. Članom 36 propisuje se zabrana objavljivanja informacija u medijima kojima se izražavaju ideje, tvrdnje i mišljenja koja izazivaju, šire, podstiču ili pravdaju diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, političkog, vjerskog i drugog uvjerenja, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjinskog naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Dalje, članom 41 predviđeno je i da nadležni sud može, na predlog državnog tužioca, ograničiti dalje širenje medijskog sadržaja koje predstavlja direktno i namjerno podsticanje na činjenje krivičnih djela definisanih u Krivičnom zakoniku Crne Gore u sljedećim slučajevima: nasilno ugrožavanje ili nezakonite promjene ustavnog uređenja, terorizam, narušavanje teritorijalne cjelovitosti Crne Gore, nasilje ili mržnju prema grupi ili članu grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti ili nekog drugog ličnog svojstva. Najznačajnija novina ovog zakona jeste obaveza koju uvodi za osnivača internetske publikacije da ukloni komentar koji predstavlja očigledno nezakonit sadržaj, bez odlaganja, a najkasnije u roku od 60 minuta od saznanja ili od dobijanja prijave drugog lica da predstavlja nezakonit sadržaj.²⁸ Tim zakonom je predviđena sankcija za pravno lice koje kao osnivač medija ne postupi u skladu sa zakonom i ne ukloni komentar problematične sadržine, a za što je zapriječena kazna od 1000 do 8000 eura za pravno, i od 300 do 1000 eura za odgovorno fizičko lice u tom pravnom licu.

*Krivični zakonik Crne Gore*²⁹ kao krivično djelo propisuje povredu ugleda

27 "Službeni list CG", br. 82/2020

28 Članovi 34, 35, 36, 37, 38, 39 Zakona o medijima

29 "Službeni list Republike Crne Gore", br. 070/03, 013/04, 047/06, "Službeni

naroda, manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. U članu 199 KZ, koji se ne bavi direktno problemom govora mržnje ali je od značaja za ovu temu, navodi se da će se kazniti novčanom kaznom od 3000 do 10000 eura ono lice koje javno izloži poruzi narod, manjinski narod i drugu manjinsku nacionalnu zajednicu koji žive u Crnoj Gori. Kazna se ne odnosi na slučajeve kada je izlaganje dato u okviru ozbiljne kritike u naučnom, književnom ili umjetničkom djelu, u izvršavanju službene dužnosti, novinarskog poziva, političke djelatnosti, u odbrani nekog prava ili zaštite opravdanih interesa, ako se iz načina izražavanja ili iz drugih okolnosti vidi da to nije učinjeno u namjeri omalovažavanja ili ako se dokaže istinitost ovog tvrđenja ili da je to lice imalo osnovani razlog da povjeruje u istinitost onoga što je iznosilo ili prenosilo.

Članom 370 KZ propisuje krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje uz preciziranje da će se javno podsticanje na nasilje ili mržnju prema grupi ili članu grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti, kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina. Tom kaznom će se kazniti i onaj ko javno odobrava, negira postojanje ili značajno umanjuje težinu krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazvati mržnju prema grupi lica ili članu takve grupe, ukoliko su ta krivična djela utvrđena pravosnažnom presudom suda u Crnoj Gori ili međunarodnog krivičnog suda. Kvalifikovani oblici ovog krivičnog djela predviđeni su u stavovima 3 i 4 istog člana KZ. Njima se propisuje da ako su navedena djela iz ovog člana učinjena prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, sknavljenjem spomenika, spomen obilježja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Takođe, kao navedena djela, uključujući i ovaj treći, kvalifikovani oblik, navodi se zloupotreba položaja ili ako je usljed tih djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etičnih grupa koje žive u Crnoj Gori, za prvo navedeno djelo kazniće se zatvorom od jedne do osam godina, dok je za preostala dva predviđena kazna zatvora od dvije do deset godina.

Vrijedi ukazati i na član 399, kojim se predviđa da se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina onaj ko grubim vrijeđanjem ili zlostavljanjem drugog, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče ili drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrozi spokojstvo građana ili remeti javni red i mir, ukoliko je to izvršeno u grupi ili je nekom licu nanesena laka tjelesna povreda ili je došlo do teškog ponižavanja

list Crne Gore", br. 040/08, 025/10, 073/10, 032/11, 064/11, 040/13, 056/13, 014/15, 042/15, 058/15, 044/17, 049/18, 003/20, 026/21, 144/21, 145/21

građana. Narednim članom KZCG, 399a, predviđa se kazna za onog ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, izazove ili vrši nasilje, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili štetne supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, neovlašćeno uđe na sportski teren ili dio gledališta namijenjen protivničkim navijačima i izazove nasilje, oštetiti sportski objekat, njegovu opremu, uređaje i instalacije, svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usljed čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima, za šta je predviđena kazna zatvora od šest meseci do pet godina i novčana kazna.

Kvalifikovani oblici ovog krivičnog djela predviđaju se u narednim stavovima, uz istu kaznu i za onog ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, izazove ili vrši nasilje ili ošteti imovinu čija vrijednost prelazi iznos od deset hiljada eura prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa. Između ostalog, rigidnija kazna predviđa se za kolovođu grupe koja izvrši jedno ovakvo djelo, za šta prijeto od tri do dvanaest godina zatvora kolovođu grupe koja izvrši djelo.

Članom 42a predviđena je posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje, pa se tako predviđa da ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje prema drugom licu zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, tu okolnost sud će cijeniti kao otežavajuću, osim ako to nije propisano kao obilježje osnovnog ili težeg oblika krivičnog djela. Istim članom se predviđa i da ako je krivično djelo učinjeno prema licu koje pripada posebno ranjivoj kategoriji lica (djeca, lica sa invaliditetom, trudna žena, starija lica, izbjeglice), sud će tu okolnost uzeti kao otežavajuću.

Povreda ravnopravnosti kao krivično djelo definisana je u članu 159 KZCG, u kojem se navodi da ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči ljudska prava i slobode utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili

opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti, kazniće se zatvorom do tri godina. Ukoliko je ovo djelo učinjeno zbog mržnje prema pripadniku grupe određene na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do pet godina, dok je kazna zatvora od jedne do osam godina predviđena u drugom kvalifikovanom obliku ovog krivičnog djela, i to ukoliko djelo iz mržnje učini službeno lice u vršenju službe.

Članom 168 propisano je da ko ugrozi sigurnost nekog lica prijetnjom da će napasti na život ili tijelo tog lica ili njemu bliskog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine, a da ko ovo krivično djelo učini prema više lica ili ako je djelo izazvalo uznemirenost građana ili druge teške posljedice ili je učinjeno iz mržnje, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. Ukoliko je ovo djelo počinilo službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

Kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina kazniće se onaj ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima od strane Crne Gore, propisano je članom 443 KZCG. Ista kazna predviđena je i za onog ko vrši proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi. Istim članom predviđena je kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine za ono lice koje širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira mržnju ili netrpeljivost po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva ili podstiče na rasnu ili drugu diskriminaciju. Ukoliko se ova djela vrše zloupotrebom položaja ili ako je usljed tih djela došlo do nereda ili nasilja, za prva dva krivična djela lice će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina, a za treće djelo iz ovog člana zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

Članom 2 *Zakona o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama*³⁰ predviđeno je da se pod nasiljem i nedoličnim ponašanjem na sportskim priredbama, smatra, između ostalog, pojedinačno ili grupno uzvikivanje uvredljivih riječi kojima se poziva ili podstiče na oružani sukob ili nasilje, mržnju ili netrpeljivost, nacionalnu ili rasnu diskriminaciju, ili diskriminaciju po osnovu vjere, pola ili seksualne orijentacije, ili po drugom osnovu, kao i izazivanje mržnje ili

30 "Službeni list Crne Gore", br. 051/17

netrpeljivosti koja može da dovede do fizičkog sukoba učesnika sportske priredbe, ali i unošenje ili isticanje transparenata, zastava ili drugih materijala sa tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem kojima se poziva ili podstiče na oružani sukob ili nasilje, mržnju ili netrpeljivost, nacionalnu ili rasnu diskriminaciju, ili diskriminaciju po osnovu vjere, pola ili seksualne orijentacije, ili po drugom osnovu. Ovim zakonom predviđa se i čitav set mjera koje službenici policije preduzimaju prilikom obezbjeđenja sportskih događaja radi prevencije širenja govora mržnje na istima.

U konačnom, važno je pomenuti i Zakon o javnom redu i miru³¹ koji članom 19 propisuje novčanu kaznu od 250 do 1500 eura ili kaznu zatvora do 60 dana za onog ko na javnom mjestu govorom, natpisom ili na drugi način vrijeđa drugog po osnovu nacionalne, rasne ili vjerske pripadnosti, etničkog porijekla ili drugog ličnog svojstva. Dodatno, članom 19a predviđena je novčana kazna u iznosu od 2500 do 15000 eura za pravno lice koje na javnom mjestu, putem oglasnih ili reklamnih objekata i panoa, objavljuje neprimjerene i obmanjujuće sadržaje koji izazivaju uznemirenost i negodovanje građana, pri čemu se ovi sadržaji definišu kao sadržaji kojima se propagira narušavanje teritorijalnog integriteta Crne Gore ili zastupanje fašističkih, šovinističkih ili nacističkih ideja i ideologija. Ukoliko ovaj prekršaj učini preduzetnik, kazniće se novčanom kaznom od 500 do 5000 eura, a odgovorno lice u pravnom licu koje je počinilo prekršaj kaznom od 300 do 2000 eura. Sankcija je predviđena i u slučaju da taj prekršaj učini fizičko lice, i to u vidu novčane kazne u iznosu od 300 do 1500 eura. Za ovaj prekršaj, pored kazne, izriče se i zaštitna mjera uklanjanja objavljenog sadržaja, a ova mjera se može izreći i u slučaju kada sankcija nije izrečena.

Zakon o javnom redu i miru u članu 20 predviđa i da će pravno lice koje proizvede ili stavi u promet ili na drugi način učini dostupnim javnosti znak, crtež ili predmet kojim vrijeđa drugog po osnovu nacionalne, rasne ili vjerske pripadnosti, etničkog porijekla ili drugog ličnog svojstva, biti kažnjeno za taj prekršaj novčanom kaznom od 1000 eura do 15000 eura, dok su nešto blaže kazne predviđene u slučaju preduzetnika i odgovornog lica u pravnom licu koje je učinilo prekršaj.

31 "Službeni list Crne Gore", br. 064/11 od 29.12.2011, 056/20 od 15.06.2020

Odgovornost za izrečeno na društvenim mrežama/medijima

Društveni mediji su danas platforma široke slobode izražavanja. Uz prednosti, to ima i mane koje se reflektuju kroz štetu koju trpe pojedinci, grupe, ali i cijelo društvo kada se takva ponašanja efikasno ne sankcionišu.

Istraživanje CGO-a, sprovedeno u oktobru 2022. godine³², pokazuje da su građani i građanke koji su bili meta govora mržnje u 70% slučajeva to bili više od jedan put. U polovini slučajeva, žrtve takvih komentara su odlučili da to ignorišu, 23% je to prijavilo društvenoj mreži ili portalu na kojem se slučaj desio, a tek 4% njih je govor mržnje prijavilo nadležnim državnim organima. Kao razlog zašto nijesu prijavili govor mržnje, trećina navodi nedostatak povjerenja u samoregulaciju na portalima i društvenim mrežama, a više od četvrtine da nemaju povjerenja u nadležne organe koji bi procesuirali te slučajeve.

Prema ocjeni većine građana i građanki istog istraživanja, jačanje zakonskog okvira za sankcionisanje govora mržnje na portalima i društvenim mrežama je osnova za suzbijanje govora mržnje na Internetu, a približno trećina se zalaže i za podizanje svijesti o mehanizmima prijave govora mržnje. U tom cilju, jači napori države su neophodni, a tu potrebu potvrđuje i podatak da građani i građanke suštinski ne smatraju da država čini dovoljno u suprotstavljanju govoru mržnje na Internetu. Podjednak broj je i onih (oko 46%) koji smatraju da država to čini djelimično ili se uopšte ne suprotstavlja govoru mržnje. Tek 7% građana i građanki prepoznaje napore države u suzbijanju ovog društvenog problema.

Kada su u pitanju institucije u čijoj nadležnosti je procesuiranje takvih prijava, Uprava policije je kod 43.5% građana i građanki prepoznata kao nadležna institucija za procesuiranje govora mržnje na internetu. Na drugoj strani, 28.5% ispitanika/ca smatra da je to odgovornost medija ili društvene mreže koja je platforma za taj

32 Više na

<https://cgo-cce.org/2022/10/11/diskriminacija-ostaje-veliki-problem-u-crnogorskom-drustvu/>

govor mržnje, odnosno 27% njih smatra nadležnima sudove i tužilaštva. U tom okviru, napravljena je analiza rada sudova za prekršaje i Uprave policije kroz slučajeve u kojima su građani i građanke tražili odgovornost za izgovorenu riječ onda kada su pojedinci otišli predaleko u uznemiravanju, vrijeđanju i govoru mržnje.

Zakonodavni okvir propisuje kažnjavanje govora mržnje određujući prekršajnu i krivičnu odgovornosti kroz Krivični zakonik, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, Zakon o javnom redu i miru i Zakon o medijima. Dodatno, svako je obavezan i da se pridržava Ustava Crne Gore koji zabranjuje iskazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kojem osnovu, a propisuje zabranu neposredne ili posredne diskriminacije po bilo kojem osnovu.

*Zakon o javnom redu i miru*³³ predviđa prekršajnu kaznu za vrijeđanje i drsko ponašanje na javnom mjestu u rasponu od 100 do 400 eura ili kaznu zatvora do 30 dana, odnosno u slučaju grubljeg vrijeđanja od 250 do 1000 eura ili kaznu zatvora do 60 dana. Takođe, za vrijeđanje na javnom mjestu govorom, natpisom, znakom ili na drugi način po osnovu nacionalne, rasne ili vjerske pripadnosti, etničkog porijekla ili drugog ličnog svojstva, predviđene su novčane kazne od 250 do 1500 eura ili kazna zatvora do 60 dana. Dalje, za neprimjerene i obmanjujuće sadržaje, putem oglasnih i reklamnih objekata i panoa, koji izazivaju uznemirenost i negodovanje građana (propagiranje narušavanja teritorijalnog integriteta Crne Gore ili zastupanje fašističkih, šovinističkih ili nacističkih ideja i ideologija) predviđene su kazne za pravna lica od 2500 do 15000 eura, za preduzetnike od 500 do 5000 eura, za odgovorno lice u pravnom licu od 300 do 2000 eura, i za fizičko lice od 300 do 1500 eura ili kazna zatvora do 60 dana.

Zakon o medijima zabranjuje objavljivanje informacija koje diskriminišu, podstiču mržnju, diskriminaciju i nasilje protiv lica ili grupe lica po raznim osnovima.³⁴

Zakon o zabrani diskriminacije definiše govor mržnje kao svaki oblik

33 "Službeni list Crne Gore", br. 064/11, 056/20

34 "Službeni list CG", br. 82/2020

izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina.³⁵

Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama definiše ponašanja koja su nasilna i nedolična, a kojima se izaziva mržnja i netrpeljivost.³⁶

Prekršajne prijave pred sudovima za prekršaje

Imajući u vidu da zakonodavni okvir daje značajne mogućnosti za suzbijanje govora mržnje i drugih vezanih ponašanja, CGO tim je sproveo istraživanje prekršajnih postupaka pokrenutih i vođenih pred sudovima za prekršaje u Crnoj Gori, kao i prekršajnih postupaka iniciranih od strane Uprave policije po podnijetim prijavama i po službenoj dužnosti u periodu od 1. januara 2021. do 1. oktobra 2022. godine, a koji su počinjeni putem društvenih mreža/medija.

Od Suda za prekršaje u Podgorici, Suda za prekršaje u Bijelom Polju i Suda za prekršaje u Budvi tražene su sljedeće informacije shodno Zakonu o slobodnom pristupu informacijama:

- broj pokrenutih prekršajnih postupaka zbog sljedećih prekršaja: članovi 7, 19 i 19a Zakona o javnom redu i miru, član 36 Zakona o medijima, član 9a Zakona o zabrani diskriminacije, član 4, st. 1, tač. 4 i 5 Zakona o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama u periodu od 1. januara 2021. do 1. oktobra 2022. godine;
- kopije pravosnažnih odluka koje su donešene zbog izvršenja navedenih prekršaja u periodu naznačenom u prvoj tački zahtjeva.

Sud za prekršaje u Podgorici dostavio je kopije **274 anonimiziranih, pravosnažnih, kroz RNKiPE** (Registar novčanih kazni i prekršajne evidencije) **razvedenih rješenja** kojima su okončani prekršajni postupci pokrenuti i vođeni kod ovog suda, zajedno sa odjeljenjima u okviru istog (Prijestonica Cetinje, Nikšić i Danilovgrad) u periodu koji je zahtjev obuhvatao. Ovo obuhvata **268**

35 "Službeni list Crne Gore", br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17 7

36 "Službeni list Crne Gore", br. 051/17

rješenja zbog prekršaja iz čl. 7 stav 1 i stav 2 Zakona o javnom redu i miru i **6** zbog prekršaja iz čl. 19 istog Zakona. U analiziranom periodu, nije bilo pravosnažnih rješenja kojima su okončani prekršajni postupci zbog prekršaja iz čl. 19a Zakona o javnom redu i miru, čl. 36 Zakona o medijima, čl. 9a Zakona o zabrani diskriminacije i čl. 4 st.1 tačka 4 i 5 Zakona o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama.³⁷

Rješenja kojima su okončani prekršajni postupci, pokrenuti i vođeni u navedenom periodu, odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru čl. 7 - **1**, čl. 7 stav 1 - **23**, čl. 7 stav 2 - **36**, čl. 8 - **5**, čl. 8 stav 1 - **1**, čl. 10 stav 2 - **2** i čl. 19 - **4**, a koji su počinjeni putem društvenih mreža/medija.³⁸

Prekršaj	Sud Podgorica	Odjeljenje Danilovgrad	Odjeljenje Nikšić	Odjeljenje Cetinje	Ukupno
Čl. 7	1				1
Čl. 7 stav 1	23				23
Čl. 7 stav 2	8	11	17		36
Čl. 8	3	1	1		5
Čl.8 stav 1	1				1
Čl. 10 stav 2	1		1		2
Čl. 19	1	3			4
Ukupno:	38	15	19		72

Tabela 3: Struktura prekršaja propisanih Zakonom o javnom redu i miru vođenih pred Sudom za prekršaje u Podgorici koji su počinjeni putem društvenih mreža/medija

37 Iz Rješenja po zahtjevu za slobodan pristup informacijama koji je Sud za prekršaje u Podgorici dostavio CGO-u

38 Osim prekršaja po Zakonu o javnom redu i miru za koje su tražene informacije zahtjevom o slobodnom pristupu informacija zavedeni su i prekršaji stava 8, 9 i 10 koji su okrivljenima stavljeni na teret uz prekršaje tražene zahtjevom.

Pred Sudom za prekršaje u Podgorici zabilježeno je **56** prekršajnih predmeta koji su počinjeni putem društvenih mreža.

Najviše prekršajnih predmeta bilo je u Glavnom gradu – **25**, zatim u odjeljenju u Nikšiću – **17**, u odjeljenju Danilovgrad – **14**, dok u odjeljenju Prijestonice Cetinje nije bilo prekršajnih postupaka za ove prekršaje koji su počinjeni putem društvenih mreža i medija u analiziranom periodu.

Prekršaji vođeni pred Sudom za prekršaje u Podgorici (sa odjeljenjima) najčešće su izvršeni na društvenoj mreži Facebook – **46**, putem Instagrama **7**, Twittera – **1**, dok u 2 slučaja nije navedeno ime društvene mreže.

Najčešća kazna određena u ovom sudu je novčana kazna u iznosu od 100 eura.

Sud za prekršaje u Podgorici					
	Sud Podgorica	Odjeljenje Danilovgrad	Odjeljenje Nikšić	Odjeljenje Cetinje	UKUPNO
broj oslobađajućih rješenja	1	/	/	/	/
broj vaspitnih mjera pojačani nadzor od strane roditelja	3	/	/	/	3
broj uslovnih osuda 10 dana-3 mjeseca	3	/	/	/	3
broj uslovnih osuda 10 dana – 6 mjeseci	/	/	5	/	5
broj opomena	/	1	/	/	1
broj obustavljenih postupaka	/	1	/	/	1
broj izrečenih zatvorskih kazni od 15 dana	/	1	/	/	1
broj novčanih kazni od 30e	/	1	/	/	1
broj novčanih kazni od 60e	1	/	/	/	1
broj novčanih kazni od 80e	/	1	/	/	1

broj novčanih kazni od 100e	8	1	/	/	9
broj novčanih kazni od 150e	2	4	/	/	7
broj novčanih kazni od 200e	/	3	2	/	5
broj novčanih kazni od 250e	3	/	5	/	8
broj novčanih kazni od 280e	2	/	/	/	2
broj novčanih kazni od 300e	1	/	1	/	2
broj novčanih kazni od 350e	/	/	1	/	1
broj novčanih kazni od 400e	/	/	1	/	1
broj novčanih kazni od 500e	/	1	1	/	2
broj novčanih kazni od 550e	1	/	/	/	1
broj novčanih kazni od 600e	/	/	1	/	1
UKUPNO KAZNI	25	14	17		56

Tabela 4: Presjek kazni Suda za prekršaje u Podgorici po odjeljenjima ovog suda

Pred **Sudom za prekršaje u Budvi**, zbirno za sjedište suda i odjeljenja u Kotoru, Herceg Novom, Baru i Ulcinju, u periodu od 1. januara 2021. do 1. oktobra 2022. godine, bilo je 625 zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka zbog prekršaja iz člana 7, člana 19 i člana 19a Zakona o javnom redu i miru, dok zahtjeva zbog prekršaja iz člana 36 Zakona o medijima; člana 4 stav 1 tač.4 i 5 Zakona o sprječavanju nasilja na sportskim priredbama; člana 9a Zakona o zabrani diskriminacije nije bilo.³⁹

Sud za Prekršaje u Budvi odobrio je pristup traženoj informaciji omogućavanjem uvida u **348 pravosnažno okončanih rješenja**. Rješenja kojima su okončani prekršajni postupci, pokrenuti i vođeni u navedenom periodu, odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru čl. 7 stav 1 - **8**, čl. 7 stav 2 - **22**, čl. 8 - **2** i čl. 19 - **2**, a koji su počinjenih putem društvenih mreža.

39 Iz Rješenja po zahtjevu za slobodan pristup informacijama koji je Sud za prekršaje u Budvi dostavio CGO-u

Prekršaj	Sud Budva	Odjeljenje Bar	Odjeljenje Kotor	Odjeljenje Herceg Novi	Odjeljenje Ulcinj	Ukupno
Čl. 7						
Čl. 7 stav 1			6	1	1	8
Čl. 7 stav 2	3	8	7	3	1	22
Čl. 8				2		2
Čl.8 stav 1						
Čl. 10 stav 2						
Čl. 19	2					2
Ukupno	5	8	13	6	2	34

Tabela 5: Struktura prekršaja popisanih Zakonom o javnom redu i miru vođenih pred Sudom za prekršaje u Budvi koji su počinjeni putem društvenih mreža/medija

Pred Sudom za prekršaje u Budvi zabilježen je **31** prekršajni predmet počinjen putem društvenih mreža. Najviše predmeta bilo je u Kotoru – **13**, zatim u Baru – **8**, u Budvi – **5**, u Herceg Novom – **3**, dok u odjeljenju Ulcinj bilo **2** predmeta za ove prekršaje počinjene putem društvenih mreža u analiziranom periodu.

Prekršaji vođeni pred Sudom za prekršaje u Budvi (sa odjeljenjima) uglavnom su učinjeni na društvenoj mreži Facebook – 29, dok je putem Instagrama učinjeno 2 prekršaja.

Najčešća kazna određena u ovom sudu je novčana kazna u iznosu od 250 eura.

Sud za prekršaje u Budvi						
	Sud Budva	Odjeljenje Bar	Odjeljenje Kotor	Odjeljenje Herceg Novi	Odjeljenje Ulcinj	UKUPNO
broj oslobođajućih rješenja	/	1	3	/	1	5
broj izrečenih opomena	/	/	2	/	1	3
broj uslovnih osuda 15 dana – 3 mjeseca	/	/	1	/	/	1
broj uslovnih osuda 15 dana – 6 mjeseci	/	/	1	/	/	1
broj uslovnih osuda 10 dana – 3 mjeseca	/	/	/	2	/	2
broj novčanih kazni od 100e	/	/	/	1	/	1
broj novčanih kazni od 105e	/	1	4	/	/	5
broj novčanih kazni od 150e	/	1	/	/	/	1
broj novčanih kazni od 180e	/	/	1	/	/	1
broj novčanih kazni od 250e	5	3	/	/	/	8
broj novčanih kazni od 300e	/	2	/	/	/	2
broj novčanih kazni od 420e	/	/	1	/	/	1
UKUPNO KAZNI	5	8	13	3	2	31

Tabela 6: Presjek kazni Suda za prekršaje u Budvi po odjeljenjima ovog suda

Sud za prekršaje u Bijelom Polju sa odjeljenjima u Beranama, Kolašinu, Mojkovcu, Rožajama, Plavu, Žabljaku i Pljevljima imao je, u periodu od 1. januara 2021. do 1. oktobra 2022. godine, **491** pokrenuti prekršajni postupak shodno čl. 7 Zakona o javnom redu i miru; **13** pokrenutih prekršajnih postupaka iz čl. 19 Zakona o javnom redu i miru. Istovremeno, ovaj sud nije imao pokrenutih prekršajnih postupaka iz čl. 19a Zakona o javnom redu i miru, čl. 36 Zakona o medijima, čl. 9a

Zakona o zabrani diskriminacije i čl. 4 st. 1 tač. 4 i 5 Zakona o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama.⁴⁰

Rješenja kojima su okončani prekršajni postupci, pokrenuti i vođeni u navedenom periodu, odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru čl. 7 - **1**, čl. 7 stav 1 - **16**, čl. 7 stav 2 - **5**, čl. 8 - **3**, čl. 10 stav 2 - **2** i čl. 19 - **6**, a koji su počinjeni putem društvenih mreža.

Prekršaj	Bijelo Polje	Rožaje	Kolašin	Pljevlja	Mojkovac	Žabljak	Berane	Ukupno
Čl. 7	1							1
Čl. 7 stav 1	5		2	1	3	1	4	16
Čl. 7 stav 2		1	2		1		1	5
Čl. 8	1				2			3
Čl. 10 stav 2					2			2
Čl. 19	1		2		1	3	1	8
Ukupno	8	1	6	1	9	4	6	35

Tabela 7: Prikaz prekršaja propisanih Zakonom o Javnom redu i miru vođenih pred Sudom za prekršaje u Bijelom Polju

Pred Sudom za prekršaje u Bijelom Polju zabilježeno je **27** prekršajnih predmeta koji su počinjeni putem društvenih mreža. Najviše predmeta bilo je u Kolašinu, Bijelom Polju i Beranama – **po 6**, zatim u odjeljenju na Žabljaku – **4**, u odjeljenju u Rožajama – **1**, odjeljenju u Mojkovcu – **3**, u odjeljenju u Pljevljima – **1** za ove prekršaje počinjene putem društvenih mreža u analiziranom periodu.

Prekršaji vođeni pred Sudom za prekršaje u Bijelom Polju (sa odjeljenjima) uglavnom su izvršeni na društvenoj mreži Facebook – **25**, dok je putem

40 Iz Rješenja po zahtjevu za slobodan pristup informacijama koji je Sud za prekršaje u Bijelom Polju dostavio CGO-u

Instagrama učinjeno 2 prekršaja.

Najčešća kazna određena u ovom sudu je novčana kazna u iznosu od 100 eura.

Sud za prekršaje u Bijelom Polju								
	Sud Bijelo Polje	Odjeljenje Rožaje	Odjeljenje Kolašin	Odjeljenje Pijevlja	Odjeljenje Mojkovac	Odjeljenje Žabljak	Odjeljenje Berane	UKUPNO
broj oslobađajućih rješenja	3	/	1	/	1	3	/	8
broj obustavljenih postupaka	/	/	/	/	1	/	/	1
broj odbačenih zahtjeva	/	/	/	/	/	/	2	2
broj opomena	/	/	/	/	/	/	3	3
broj uslovnih osuda 10 dana – 3 mjeseca	/	/	/	/	/	/	1	1
broj izrečenih novčanih kazni od 100e	3	/	3	1	/	1	/	8
broj izrečenih novčanih kazni od 120e	/	/	2	/	/	/	/	2
broj izrečenih novčanih kazni od 250e	/	1	/	/	1	/	/	2
UKUPNO KAZNI	6	1	6	1	3	4	6	27

Tabela 8: Struktura kazni Suda za prekršaje u Bijelom Polju po odjeljenjima ovog suda

Prekršajne prijave za govor mržnje inicirane od strane Uprave policije

Kada je riječ o analiziranim slučajevima pokrenutim po zahtjevu za pokretanje prekršajnog postupka od strane Uprave policije, tražene informacije su se odnosile na prekršaje shodno sljedećim odredbama - članovi 7, 19 i 19a Zakona o javnom redu i miru, član 36 Zakona o medijima, član 9a Zakona o zabrani diskriminacije, član 4, st. 1, tač. 4 i 5 Zakona o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama.

Uprava policije evidencije o prekršajnim prijavama ne vodi na osnovu prijavljenog prekršaja, odnosno pravne kvalifikacije eventualnog prekršaja, već se to evidentira kao događaj. Stoga, precizna informacija o broju prijavljenih prekršaja traženih zahtjevom nije bila moguća. Svakako, broj prijava je veći od broja podnijetih zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka, jer nekada prijavljeni događaj nema elemente prekršaja da bi se mogao procesuirati, ili je počinitelj nepoznat ili podnositelj prijave odustane od iste.⁴¹

Pred nadležnim sudom za prekršaje, Uprava policije inicirala je **288 prekršajnih postupaka po podnijetim prijavama i 1 po službenoj dužnosti**, a pred prvostepenim sudom **okončano je 125 postupaka** u analiziranom periodu. Svi zahtjevi podnijeti su zbog počinjenih prekršaja propisanih članom 7 i 19 Zakona o javnom redu i miru. Prekršaj iz člana 34a stav 1 tačka 4 Zakona o zabrani diskriminacije je teže dokazati nego prekršaj iz člana 19 Zakona o javnom redu i miru, pa stoga Uprava policije na ovaj način kvalifikuje počinjenu radnju. Takođe, zapriječena kazna je veća u Zakonu o javnom redu i miru. Sve to ne sprječava sud da primijeni drugu pravnu kvalifikaciju, jer nije vezan onom datom od strane podnosioca zahtjeva.⁴²

CGO tim je analizirao donijeta rješenja u prvom stepenu od strane nadležnih sudova koji su odlučivali u prekršajnim predmetima po zahtjevu Uprave policiji, a koja je CGO dobio na uvid od Uprave policije.

41 Iz Rješenja po zahtjevu za slobodan pristup informacijama koji je Uprava policije dostavila CGO-u

42 Iz Rješenja po zahtjevu za slobodan pristup informacijama koji je Uprava policije dostavila CGO-u

Sud za prekršaje u Podgorici	
broj obustavljenih postupaka	1
broj opomena	1
broj uslovnih osuda 10 dana – 3 mjeseca	3
broj uslovnih osuda 10 dana – 6 mjeseci	7
broj novčanih kazni od 30e	1
broj novčanih kazni od 60e	1
broj novčanih kazni od 100e	6
broj novčanih kazni od 150e	2
broj novčanih kazni od 200e	4
broj novčanih kazni od 250e	6
broj novčanih kazni od 280e	1
broj novčanih kazni od 300e	1
broj novčanih kazni od 350e	1
broj novčanih kazni od 400e	3
broj novčanih kazni od 500e	1
broj zatvorskih kazni od 15 dana	1
UKUPNO KAZNI	40

Tabela 9: Struktura kazni Suda za prekršaje u Podgorici

Pred Sudom za prekršaje u Podgorici zabilježeno je ukupno **40** prekršaja koja su počinjena putem društvenih mreža, u analiziranom periodu, a čije je postupke pred ovim sudom inicirala Uprava policije. Ta rješenja donijeta u prvom stepenu odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru: čl. 7 stav 1 – **9**, čl. 7 stav 2 – **30**, čl. 8 – **1** i čl. 19 – **1**. Najveći dio je izvršen na društvenoj mreži Facebook – **37**, a značajno manje na Twitteru – **2**, dok je putem Instagrama učinjen **1** prekršaj.

Najčešća kazna određena kroz ova rješenja je **uslovna osuda**, kojom se utvrđuje kazna zatvora u trajanju od **10 dana**, istovremeno određujući da se ista neće izvršiti ukoliko okrivljeni za vrijeme od šest mjeseci po pravosnažnosti rješenja ne učini novi prekršaj.

Sud za prekršaje u Budvi	
broj obustavljenih postupaka	1
broj opomena	2
broj uslovnih osuda 10 dana -3 mj.	2
broj uslovnih osuda 15 dana – 6 mj.	1
broj novčanih kazni od 105e	4
broj novčanih kazni od 150e	1
broj novčanih kazni od 180e	1
broj novčanih kazni od 250e	10
broj novčanih kazni od 300e	4
broj novčanih kazni od 420e	1
broj novčanih kazni od 450e	1
UKUPNO KAZNI	28

Tabela 10: Struktura kazni Suda za prekršaje u Budvi

Pred Sudom za prekršaje u Budvi zabilježeno je **28** prekršaja koja su počinjena putem društvenih mreža, a čije je postupke pred ovim sudom inicirala Uprava policije u analiziranom periodu. Preciznije, rješenja donijeta u prvom stepenu odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru: čl. 7 stav 1 - **5**, čl. 7 stav 2 - **22**, čl. 19 - **2** i čl. 8- **2**. Pri tom, dominantno se radi o prekršajima izvršenim na društvenoj mreži Facebook – **25**, dok su putem Instagrama učinjena **3** prekršaja.

Najčešća kazna određena u ovom sudu je novčana kazna od **250 eura**.

Sud za prekršaje u Bijelom Polju	
broj oslobođajućih rješenja	7
broj odbačenih zahtjeva	2
broj opomena	1
broj uslovnih osuda 10 dana - 3 mj.	2
broj novčanih kazni od 100e	7
broj novčanih kazni od 120e	1

broj novčanih kazni od 150e	1
broj novčanih kazni od 170e	1
broj novčanih kazni od 250e	2
UKUPNO KAZNI	24

Tabela 11: Struktura kazni Suda za prekršaje u Bijelom Polju

Pred Sudom za prekršaje u Bijelom Polju zabilježeno je **24** prekršaja počinjenih putem društvenih mreža, a čije je postupke pred ovim sudom inicirala Uprava policije u analiziranom periodu. Rješenja donijeta u prvom stepenu odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru: čl. 7 stav 1 - **16**, čl.7 stav 2 - **4**, čl. 19 - **5** i čl. 8 - **1**, a koji su počinjeni putem društvenih mreža. Ti prekršaji su uglavnom izvršeni na društvenoj mreži Facebook – **22**, a putem Instagrama evidentirana su **2** prekršaja koja su procesuirana.

Najčešća kazna određena u ovom sudu je novčana kazna od **100 eura**.

Prekršaj	Podgorica	Budva	Bijelo Polje	Ukupno
Čl. 7 stav 1	9	5	16	30
Čl. 7 stav 2	30	22	4	56
Čl. 8	1	2	1	4
Čl. 19	1	2	5	8

Tabela 12: Prikaz prekršaja propisanih Zakonom o Javnom redu i miru u postupcima iniciranim od strane Uprave policije

Rješenja kojima su okončani prekršajni postupci pokrenuti i vođeni u navedenom periodu pred sudovima za prekršaje u Podgorici, Budvi i Bijelom Polju odnosila su se na sljedeće prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru: čl. 7 stav 1 - **30**, čl. 7 stav 2 - **56**, čl. 8 - **4** i čl. 19 - **8**, a koji su počinjeni putem društvenih mreža/medija, pri čemu se u nekim slučajevima sticalo više prekršaja.

Analizirani prekršajni postupci pred sudovima za prekršaje u Crnoj Gori uglavnom su rješavani po zahtjevu Uprave policije, a u neznatnom broju po zahtjevu fizičkih lica (1 u Podgorici) ili Višeg ili Osnovnog državnog

tužilaštva. Preciznije, od **114 prijava prekršajnih predmeta**, Uprava policije je zahtjev za pokretanje analiziranih prekršajnih postupaka podnijela kod **111 predmeta**, tj. u **97,3%** od svih podnešenih prijava.

Sud za prekršaje Podgorica				
Podnosilac zahtjeva	Fizičko lice	Uprava policije	Više državno tužilaštvo	UKUPNO
Podgorica	/	25	/	25
Danilovgrad	1	12	1	14
Nikšić	/	17	/	17
Cetinje	/	/	/	0
UKUPNO	1	56	1	56

Tabela 13: Struktura podnosilaca analiziranih zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka rješavanih pred Sudom za prekršaje u Podgorici

Sud za prekršaje Bijelo Polje			
Podnosilac zahtjeva	Uprava policije	Osnovno državno tužilaštvo Berane	UKUPNO
Berane	4	2	6
Mojkovac	2	1	3
Kolašin	6	/	6
Žabljak	4	/	4
Pljevlja	1	/	1
Rožaje	1	/	1
Bijelo Polje	6	/	6
UKUPNO	26	3	27

Tabela 14: Struktura podnosilaca analiziranih zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka rješavanih pred Sudom za prekršaje u Bijelom Polju

Sud za prekršaje u Budvi	
Podnosilac zahtjeva	Uprava policije
Kotor	13
Ulcinj	2
Herceg Novi	3
Budva	5
Bar	8
UKUPNO	31

Tabela 15: Struktura podnosilaca analiziranih zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka rješavanih pred Sudom za prekršaje u Budvi

Kad je riječ o prosjeku protoka vremena od podnošenja zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka do donošenja pravosnažne presude konstatuje se da se ti postupci veoma sporo procesuiraju:

- Sud za prekršaje u Budvi – skoro 4 mjeseca
- Sud za prekršaje u Podgorici – skoro 6 mjeseci
- Sud za prekršaje u Bijelom Polju – nešto malo duže od 8 mjeseci

Rodna struktura okrivljenih za prekršaje

U **114** analiziranih prekršajnih predmeta vođenih pred sudovima za prekršaje u Crnoj Gori, **okrivljeni** su u značajno većem broju bili **muškarci - 107**, dok je **25 žena** bilo okrivljeno za prekršaj.

U analiziranim postupcima iniciranim pred nadležnim sudovima od strane Uprave policije kojih je bilo **92**, muškarci, takođe dominiraju jer su postupci vođeni protiv **83 muškarca i 18 žena**.

Zbog anonimnosti osoba u dostavljenim rješenjima o prekršajnim predmetima, broj oštećenih muškaraca i žena u prekršajnom postupku nije bilo moguće odrediti, dok se pol osoba koje su okrivljene identifikovan odredbom u rješenju suda „Kriv je/Kriva je“ na osnovu koje je bilo moguće odrediti broj muškaraca i žena.

Pol	Podgorica	Nikšić	Danilovgrad	Cetinje	Ukupno
Muški	25	17	11	0	53
Ženski	7	0	3	0	10

Tabela 13: Rodna struktura okrivljenih u predmetima Suda za prekršaje u Podgorici

Pol	Budva	Kotor	Ulcinj	Bar	Herceg Novi	Ukupno
Muški	5	12	1	6	1	25
Ženski	0	2	1	2	3	8

Tabela 14: Rodna struktura okrivljenih u predmetima Suda za prekršaje u Budvi

Pol	Kolašin	Žabljak	Prijevlja	Mojkovac	Bijelo Polje	Berane	Rožaje	Ukupno
Muški	5	3	1	3	5	11	1	29
Ženski	1	1	0	2	2	1	0	7

Tabela 15: Rodna struktura okrivljenih u predmetima Suda za prekršaje u Bijelom Polju

Pol	Podgorica	Bijelo Polje	Budva	Ukupno
Muški	36	24	23	83
Ženski	4	8	6	18

Tabela 16: Rodna struktura okrivljenih u postupcima iniciranim pred nadležnim sudovima od strane Uprave policije

05

Prijave CGO-a za govor mržnje putem društvenih mreža

Centar za građansko obrazovanje (CGO) je u protekle dvije decenije profilisan kao kritički orijentisana nevladina organizacija, a što podrazumijeva kontinuirano javno iznošenje kritike javnih politika ili postupanja lica koja se nalaze na odgovornim javnim funkcijama. Takve izjave generišu i negativne reakcije, a što je intenzivirano u periodu smjene višedecenijske vlasti 2020. godine u smislu broja neprimjerenih komentara usmjerenih ka predstavnicima CGO-a. Ti komentari su dolazili od korisnika/ca društvenih mreža koji su podržavali subjekte koji su bili predmet kritike, bilo da se radilo o političkim partijama, političkim donosiocima odluka ili određenim vjerskim zajednicama.

CGO je samo u tri talasa tokom 2021. i 2022. godine Upravi policije Crne Gore podnio ukupno 59 prekršajnih prijava protiv 62 lica koja su na društvenim mrežama Facebook i Twitter iznosili komentare problematične sadržine. Takođe, isti su od strane CGO tima ocijenjeni kao kontaminirajući za javni prostor, što su društvene mreže nesumnjivo, ali i štetni po javni interes i lice prema kojem su ti komentari usmjereni. Ovaj pristup, kroz koji je u svega nekoliko dana i na nekoliko objava, analiziran sadržaj komentara, imao je za cilj da ukaže na razmjere problema sa kojima se u ovoj oblasti suočavamo, ali i da se testira koliko postoji institucionalne spremnosti na njihov adekvatan odgovor.

Prijave su se bazirale na član 7 Zakona o javnom redu i miru kojim je propisana novčana kazna od 100 do 400 eura ili kazna zatvora do 30 dana za onog ko na javnom mjestu vrijeđa drugog ili se drsko ponaša. Za kvalifikovani oblik ovog prekršaja propisana je novčana kazna od 250 do 1000 eura ili kazna zatvora do 60 dana za onog ko na javnom mjestu grubo vrijeđa drugog ili se na drugi način ponaša naročito drsko, bestidno ili uvrjedljivo.

Iako se svi prijavljeni slučajevi ne mogu tretirati kao govor mržnje, mogu poslužiti kao indikatori toka postupka pred nadležnim organima (policijom i sudovima), i ukazati na manjkavosti u njihovom postupanju ili zakonske nedostatke koji bi morali više biti u fokusu zainteresovane javnosti.

U najvećem broju pokrenutih slučajeva, komentari su se nalazili na Facebook stranicama portala na kojima su objavljeni linkovi tekstova u čijem naslovu su citirane izjave predstavnika CGO-a. Čitanost i praćenost određenih portala na društvenim mrežama nije igrala ključnu ulogu u generisanju broja komentara sporne sadržine. Štaviše, sporni komentari nerijetko su se nalazili na stranicama portala manje popularnosti.

Prema informacijama koje CGO ima, u trenutku izdavanja publikacije, tek 10 postupaka protiv 11 lica je pravosnažno okončano odnosno nepunih 18% ukupnog broja pokrenutih postupaka. U odnosu na prijave protiv 20 lica, a što je gotovo trećina iniciranih postupaka, CGO nije obaviješten da je bilo određenog postupanja policije, niti se policija, u skladu sa redovnom procedurom u tim slučajevima obraćala predstavnicima CGO-a radi prikupljanja neophodnih obavještenja.

Policija je u obaviještenju koje je dostavila CGO-u krajem 2022. godine informisala da nije uspjela identifikovati 6 lica, uz objašnjenje da su na društvenim mrežama koristili pseudonime ili izmišljena imena.

Pred sudovima za prekršaje u toku su 22 postupka. U većini tih slučajevima su održani ili zakazani pretresi na kojima su u svojstvu svjedoka oštećenog pozvani predstavnici CGO-a. Za dio tih postupaka, iako su okončani, CGO nije zaprimio pisani otpравak odluke, zbog čega se ne može utvrditi da li su postupci protiv tih lica okončani pravosnažnom odlukom.

Što se tiče rodne strukture, prijavljeno je 45 muškaraca i 10 žena, dok se za 7 lica ne može utvrditi rod. CGO je obaviješten od strane policije i da nije bila moguća identifikacija 6 lica, ali i da nije pokrenut prekršajni postupak protiv jednog lica, imajući u vidu da se lice odselilo u inostranstvo. U obaviještenju policije stoji i da granična policija nema podatke o tome da je ovo lice prešlo crnogorsku granicu, ali da nije isključena mogućnost da je granicu prešlo ilegalno.

Kada je riječ o kaznama koje su izrečene pred sudovima za prekršaje, one su u sedam slučajeva bile novčane, u tri slučaja uslovne, a u jednom slučaju je

izrečena opomena licu. Novčane kazne bile su u rasponu od 60 eura kazne uz 10 eura troškova postupka, koliko je izrečeno jednom licu, do 250 eura kazne i 30 eura troškova postupka koliko je sud izrekao za 4 osobe. U slučaju ostalih lica, kazna je iznosila 150 eura, uz 30 eura troškova.

Pod prijetnjom 10 mjeseci u slučaju dva lica, odnosno 10 dana zatvora u slučaju jednog lica, data je uslovna osuda za ukupno tri lica. CGO nije informisan da li su ova lica u međuvremenu počinila nove prekršaje koji bi rezultirali sprovođenjem zatvorskih kazni.

CGO tim cijeni da je ove postupke pratio niz manjkavosti. Prvenstveno, postojala je neujednačena praksa pred različitim sudovima za prekršaje, ili čak pred različitim sudijama istih sudova za prekršaje. Sam tok postupaka u ovim predmetima pratila je neupućenost, ali i nestručnost dijela postupajućih sudija, koji su nerijetko i otvoreno iskazivali nepoznavanje postupaka po ovoj vrsti prekršaja.

Određeni broj okrivljenih angažovao je punomoćnike u ovim postupcima, a dio njih je samostalno iznosio svoju odbranu. Dio okrivljenih se na odluke prvostepenih sudova žalio drugostepenom sudu, odnosno Višem sudu za prekršaje, koji je u svim tim slučajevima potvrdio presude prvostepenih sudova. U odnosu na jednu oslobađajuću odluku Suda za prekršaje u Bijelom Polju, odjeljenja u Beranama, CGO je uložio žalbu Višem sudu za prekršaje, čija odluka se još uvijek čeka.

Centar bezbjednosti u Podgorici aktivno je postupao po predmetnim prekršajnim prijavama, ažurno upućujući iste i na nadležnost policijskih organa iz drugih crnogorskih gradova, koji nisu nužno odražavali odgovornost koja je neophodna u ovakvim slučajevima.

Pri dostavljanju, dio primljenih dopisa isporučen je na adresu CGO-a kao zvaničnog podnosioca prekršajnih prijava, dok je dio dopisa isporučen i na adrese prebivališta oštećenih lica, u ovom slučaju zapošljenih CGO-a.

Veliki broj lica ostao je neidentifikovan, iako je policija u drugim sličnim slučajevima, odnosno kad se radilo o pojedinim javnim funkcionerima, pokazivala dužno interesovanje i isto tako u kratkom roku i uz veliku efikasnost otkrivala identitete osumnjičenih lica.

CGO ove komentare nije prijavljivao direktno Facebook-u, niti Twitteru posredstvom dostupnih servisa podrške, s obzirom da se ova mjera pokazala nedovoljno blagovremenom i efikasnom u prethodnim iskustvima. Takođe, nije procijenjena potreba za podnošenjem krivičnih prijava protiv ovih lica, s obzirom da se radi o sporim postupcima, ali i da ne postoji uvjerenost da bi tužilaštvo ovakve komentare korisnika ocijenilo kao krivično djelo, posebno zato što je dosadašnje postupanje tužilaštva išlo u pravcu tolerancije problematičnih javnih poruka istaknutih ličnosti, koje su po svim mjerilima morale biti ocijenjene kao govor mržnje.

Odgovornost portala za komentare postavljene u okviru njihovih stranica na društvenim mrežama nije zakonom definisana, kao ni odgovornost fizičkih lica za one komentare koji su drugi korisnici postavili ispod njihovih objava na društvenim mrežama. U kontekstu presude Sanchez protiv Francuske⁴³, pitanje odgovornosti korisnika društvenih mreža za komentare postavljene u okviru njihovih objava, trebalo bi biti razmatrano u nekim nekim narednim izmjenama nacionalnog zakonodavstva.

S druge strane, odredbe Zakona o medijima koje se odnose na obavezu brisanja komentara na portalima po prijavi korisnika u velikoj mjeri su doprinijele prevenciji ispada koji se mogu smatrati govorom mržnje. CGO je u prethodnom periodu, a od stupanja Zakona o medijima na snagu, podnio veći broj prijava portalima za sporne komentare u okviru tekstova objavljenih na njima. Neki portali pokazali su odgovornost kroz visok stepen spremnosti da uklone problematične komentare u najkraćem roku i da CGO, kao podnosioca prijave, obavijeste o tome. No, u slučaju određenih portala, prijave nisu uvijek rezultirale uklanjanjem komentara nezakonite sadržine. Određeni desničarski portali su angažovali advokatske kancelarije koje su CGO, u njihovo ime, obavještavale o brisanju komentara, ili samo ignorisali upućene prijave nezakonitog sadržaja u komentarima.

43 <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/sanchez-v-france/#:~:text=The%20Fifth%20Section%20of%20the,of%20knowledge%20of%20the%20comments>, pristupljeno dana 7.2.2023. godine

05

Zaključci i preporuke

- I pored određenih pozitivnih pomaka u pozicioniranju teme govora mržnje u javnom prostoru, institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda i Agencija za elektronske medije (AEM) moraju proaktivnije javno da osvjetljavaju ove slučajeve i ukazuju na važnost ove teme. Komunikacija u javnom prostoru, u vezi sa ovim pitanjem, ne smije biti samo statistika sa sajtova nadležnih institucija, već kontinuiran podsjetnik na štetnost govora mržnje i posljedice koji ta pojava ostavlja na direktne žrtve, ali i na društvo.
- Uvid u stanje i analiza dijela slučajeva ukazuje na neophodnost jačanja zakonodavnog okvira u dijelu sankcionisanja govora mržnje na portalima i društvenim mrežama. U tom kontekstu, potrebno je ojačati odredbe Zakona o medijima u dijelu odgovornosti portala, a posebno za nepostupanje po prijavama kojima se traži uklanjanje komentara ili nepostupanje u predviđenom roku.
- Odgovornost portala za komentare postavljene u okviru njihovih stranica na društvenim mrežama nije zakonom definisana, kao ni odgovornost fizičkih lica za one komentare koji su drugi korisnici postavili ispod njihovih objava na društvenim mrežama, a što je jedan od segmenata koji je neophodno zakonski regulisati. U tom dijelu, veoma je korisna presuda *Sanchez protiv Francuske*.
- Potrebno je raditi na podizanju nivoa informisanja građanstva o mehanizmima prijave za suzbijanje govora mržnje u online prostoru i ohrabrivati građane i građanke da se tako bore za zaštitu svojih prava.
- Način na koji sudovi za prekršaje u Crnoj Gori i Uprava policije vode evidencije nije ujednačen što onemogućava praćenje rada ovih organa, a posebno u kontekstu cjelovite procjene efikasnosti, i trebalo bi raditi na uspostavljanju sistema koji će odgovoriti na ove nedostatnosti.
- Ni sudovi za prekršaje ni Uprava policije nijesu dostavili svu traženu dokumentaciju što je utvrđeno uzoračkom provjerom. Na primjer,

broj prekršajnih postupaka koji su poslani na uvid od strane Uprave policije (kopije rješenja donijetih u prvom stepenu od strane nadležnih sudova), a koje je Uprava policije pokrenula u 98% slučajeva, manji je od broja pravosnažnih rješenja dostavljenih od strane sudova za prekršaje koji su u datim predmetima bili nadležni. Znači, sudovi su CGO-u dostavili rješenja po postupcima koje je pokrenula Uprava policije a kojih nema u dokumentaciji poslatoj od strane Uprave policije. Uspostavljanje jedinstvenog sistema ili registra koji se redovno ažurira bi spriječio ovakva nepodudaranja i propuste.

- Značajno bi bilo za podnosiocce prijave da postoji i registar kroz koji bi mogli pratiti predmet, od pokretanja do pravosnažnog rješenja, a posebno imajući u vidu da ovi slučajevi očigledno nemaju nikakav prioritet u sudovima za prekršaje i da njihova dužina djeluje obeshrabrujuće na podnosiocce prijave koji su često i direktne žrtve. Takođe, to bi obezbijedilo i dobar uvidu u statistiku tih slučajeva i kaznenu politiku.
- Činjenica da postoji neujednačeno postupanje sudova za prekršaje, kao i primjetna neobučenosť sudija za prekršaje, u procesuiranju ovih slučajeva važno bi bilo raditi na izgradnji kapaciteta sudija za prekršaje kad je riječ o značaju i načinima efikasnosť postupanja u slučajevima koji uključuju govor mržnje i vezane forme neprimjerenog ponašanja.
- Tužilasťvo mora biti proaktivnije u procesuiranju govora mržnje, a osobite kad su u pitanju izjave javno istaknutih ličnosti, a što do sada nije prepoznavało kao govor mržnje, iako to jeste bio slučaj. Upravo izostanak adekvatne reakcije nadležnih institucija u odnosu na ovakve primjere djeluje ohrabrujuće i na podržavaocce tih javnih ličnosti, ali i na druge, da i sami šire govor mržnje i druge oblike neprimjerenog govora u online prostoru, tako bi proaktivnije postupanje tužilasťva mogło imati i širi preventivni karakter, pored onog direktno represivnog u odnosu na pojedinačno lice.
- Bilo bi važno pristupiti i prilagođavanju zakonskog okvira u pravcu utvrđivanja odgovornosťi za govor mržnje iznešenog tokom trajanja izbornih kampanja od strane političkih aktera, a kako bi se uticalo na snižavanje tenzija koje to nerijetko izaziva.

